

TÁRSADALMI ÉS TÁRSADALOMPOLITIKAI KIHÍVÁSOK A KÖVETKEZŐ ÉVTIZEDBEN

Lakner Zoltán
tanulmánya

**Készült a Friedrich Ebert Alapítvány
támogatásával.**

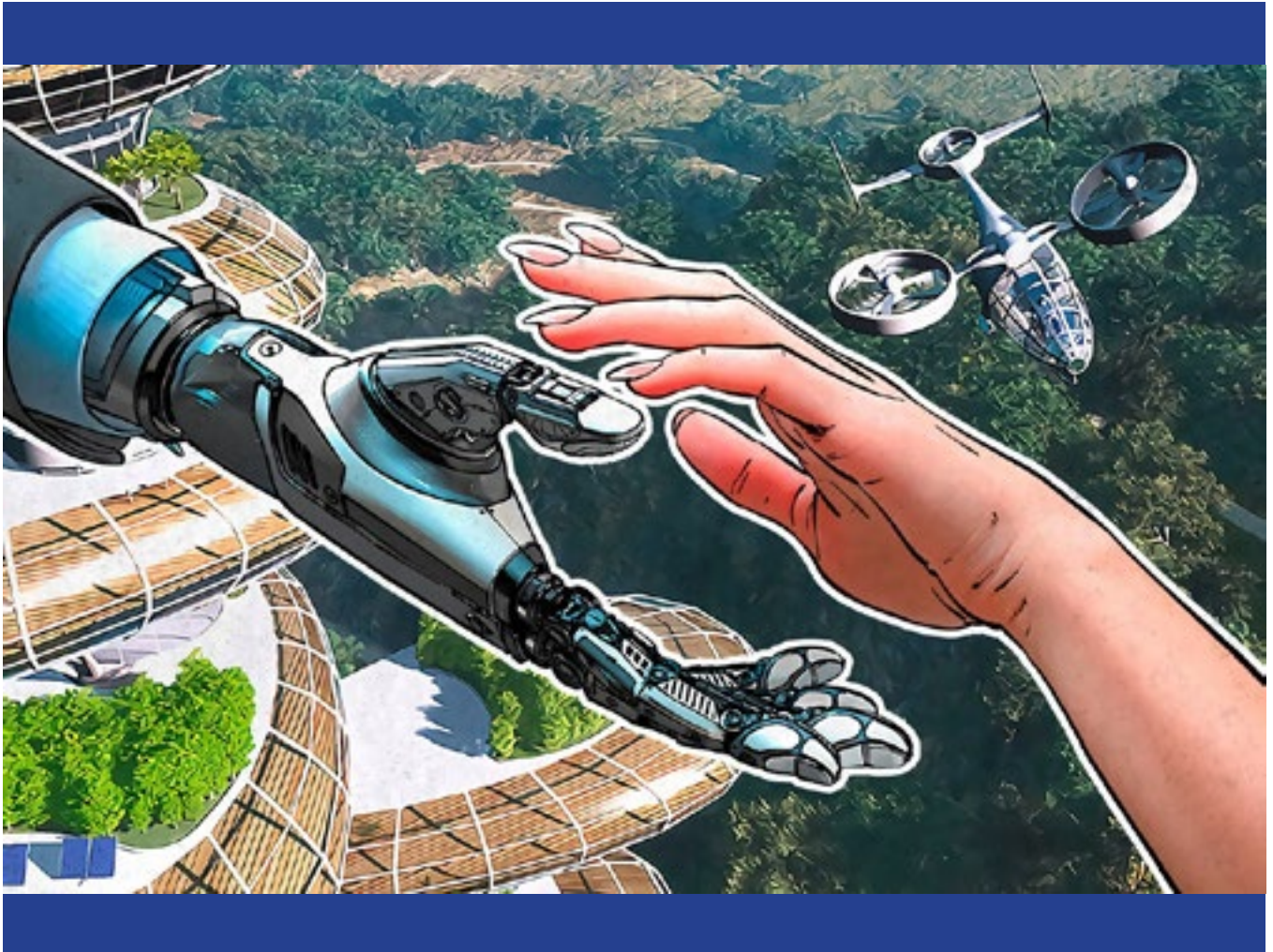

Kiadja a Szociális Demokráciáért Intézet

**SZOCIÁLIS
DEMOKRÁCIÁÉRT
INTÉZET**

TÁRSADALMI ÉS TÁRSADALOMPOLITIKAI KIHÍVÁSOK A KÖVETKEZŐ ÉVTIZEDBEN

Lakner Zoltán
tanulmánya

Bevezető

A 2020-as esztendő nem csak azért ad alkalmat – és követeli ki kényszerítő erővel – az előttünk álló időszak legfontosabb társadalmpolitikai kihívásainak azonosítását, mert új évtizedbe, a 21. század húszas éveibe lépünk. Különös egybeesésként, valóban most látszik újabb korszakhatárhoz érkezni a világ, azon belül Magyarország, amely a jelen tanulmány vizsgálódásainak középpontjában áll. A Covid-19 járvány elleni küzdelem egyik pillanatról a másikra lefékezte a teljes világgazdaságot, egyúttal azonnali, előzetes bejelentés nélküli vizsga elé állította a nemzetközi szervezeteket és az egyes államokat: élesben kell bizonyítaniuk a kormányközi és kormányzati intézmények, közöttük a széles értelemben vett jóléti struktúrák felkészültségét. Mindezekon felül az egyes társadalmak válságtűrő képessége is mérlegre kerül.

Az is eldől majd, hogy az elmúlt évtized autoriter hulláma, populista-nacionalista felívelése folytatódik-e a válság nyomán, vagy a választópolgárok inkább másféle probléma-

megoldó megközelítéseket részesítenek előnyben a krízis során szerzett tapasztalataik alapján. Ez igencsak összefügg azzal is, mi történik, mi történhet ez alatt a társadalompolitikában: a kizárás és a kirekesztés mechanizmusai erősödnek-e meg, vagy pedig a válság a nagyobb társadalmi integráció, a szolidaritás intézményeinek fontosságát állítja a figyelem középpontjába. A kialakuló válaszkombinációk nagymértékben függnék majd attól, hogy az egyes politikai irányzatok miként problematizálják a fennálló helyzetet, és a saját értelmezésükből milyen megoldási javaslatokat vezetnek le, s mekkora politikai hatékonysággal képesek és hajlandók képviselni elképzeléseiket, vállalva a küzdelmet azok megvalósulásáért.

Habár minden országnak megvannak a maga sajátosságai, és az e sajátosságokból következő nehézségei, a magyar eset alighanem a legkülönösebbek és a legnehezebben megoldhatók közé tartozik a baloldali politikacsinálás szempontja felől közelítve. Az autoriter hullám kapcsán Magyarország abban a kétes megtiszteltetésben részesül, hogy az Orbán-rendszert világszerte a tekintélyelvű fordulat látványos példjaként jegyzik a politikatudományi szakkönyvekben (például: Levitsky-Ziblatt, 2018). Ami pedig a társadalompolitikát illeti, szoros az összefüggés az autoriter lejtőn való lecsúszással, mert az Orbán-rezsimnek nem csak a retorikájához, de egész működésének a lényegéhez tartozik a „munkalapú társadalom” ideológiája. Ebből egyenesen következik a társadalmat a segítségre „érdemesekre” és az arra „érdemtelenekre” felosztó kormányzati filozófia és gyakorlat, valamint az a büntető-fegyelmező társadalompolitika, amely a jóléti állam válsága kapcsán több évtizeddel ezelőtt kibontakozó neoliberális-neokonzervatív irányzat (Johnson, 1996) elvárásainak lényegében minden téren megfelel, és tulajdonképpen minden szociálpolitikai területen nyomon követhető. További csavar a hazai történetben, hogy e társadalompolitika zászlóshajója, a családtámogatási rendszer annak ellenére széles körben népszerű (Policy Solutions, 2020), hogy a maga teljességében elérhetetlen a közepes és alacsony jövedelmű családok számára, és valójában hatalmas költségvetési ráfordításokat felemészítve növeli az egyenlőtlenségeket.

Röviden tehát, ez az a politikai és társadalompolitikai környezet, amelyben a magyar baloldalnak adreshálnia kell a számára fontos problémákat és kihívásokat az új évtizedben, körvonalazva egy komplex megoldási javaslatot, amire alapozva aztán politikai ajánlatot tehet a magyar társadalomnak.

Ez már csak azért is elengedhetetlen, mert, egyfelől, az Orbán-rezsim a tartós berendezkedésre törekszik. Lett légyen csak retorika, hogy a kormányfő egészen 2030-ig tervez, a hatalomörzés korlátlan ambíciója világosan érzékelhető. Másfelől, a magyar gazdaság és a rezsim fenntarthatósága szempontjából egyaránt kulcsfontosságú európai uniós támogatások szintén új szakaszhoz érkeznek. Jelenlegi tudásunk szerint az uniós források elosztása átrendeződhet Közép-Európával szemben Dél-Európa javára, amit a koronavírus-járvány fejleményei még inkább indokolttá tehetnek. Ugyanakkor, a Magyarországnak jutó pénzek elosztási és felhasználási kerekeit szinte bizonyosan az Orbán-kormány fogja végigtárgyalni, így egy majdan bármikor bekövetkező váltás esetén az új kormány mozgástere eleve korlátozott lesz. Ezt a problémát lehetetlen teljes mértékben áthidalni, ám annál nagyobb szerepe lesz emiatt annak, hogy a felhasználható források társadalmi hatékonyságáról most és a jövőben mit gondol a hazai baloldal, mennyire tudja kész tervek mentén menteni a menthetőt, ha lehetőséget kap rá. Ehhez jön még a járvány és a válság pontosan egyelőre beláthatatlan hatása, ami az eddigi itthoni fejlemények alapján nagy eséllyel tovább növeli a társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségeket. Az egészségügy és az oktatás terén egyértelműnek látszik az előző évtizedben elmaradt humánberuházá-

sok hiánya, és e hiány kritikus hatása, illetve az is, hogy Magyarország a társadalom idő-
sődésének immár négy évtizedes folyamatából következő feladatok megoldására szinte
teljesen felkészületlennek mutatkozik. Ha a vírusválsággal nem is függ közvetlenül össze,
évek óta az ország előtt görgetett probléma a lakhatási szegénység, valamint a környezeti
kihívásokra való felkészülés elmulasztása, beleértve ebbe az ökológiai változások várható
szociális következményeit is.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa az előttünk álló évtized társadalompolitikai trend-
jeit, azok magyaror- szági hatásait. Ehhez először egy helyzetképet kell adni, ami ugyan
sok, máshonnan ismerhető kutatási ered- ményt vonultat fel, de az ezek révén kirajzolódó
kontextus az, ami magát a hazai társadalompolitikai kihívást definiálja. Ebből láthatjuk azt
is, milyen módon reagál erre a mai Magyarország. A tanulmány második része a legfonto-
sabb kitörési pontokat igyekszik vázolni, mégpedig előbb az elvi, szemléletbeli változások
igényét, utána pedig azokat a legfontosabb beavatkozási pontokat, szakpolitikai területe-
ket, ahol a rendszerszintű változás kivitelezése szükséges és lehetséges is az előttünk álló
évtizedben.

I. AZ EGYENLŐTLENSÉGEK TRENDJEI

A tanulmánynak ez a szakasza a társadalompolitikát meghatározó jelenségeket az egyenlőtlenségek fogalma köré rendezve mutatja be. Ez egyúttal annak bizonyítékaként is kíván szolgálni, mennyire változatos az egyenlőtlenségek természete és tartalma, ebből adódóan e társadalmi jelenség politikai felhasználhatóságának szinte csak a szavazatszerzési fantázia szab határt – értve ez alatt azt is, hogy az elitek lehangosabb kritikussai sok esetben valójában egyáltalán nem az alul lévőkért állnak ki, csak meglovagolják az indulataikat. Az autoriter hajlamú populisták rendszerkritikája néhány ponton akár egybe is eshet a baloldali kapitalizmus- és globalizáció-kritikával, csakhogy a motivációjuk és a céljuk gyökeresen eltér attól, amit egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteni.

Az alábbiakban előbb az elmúlt évtizedek különféle válságaiból fakadó egyenlőtlenség-generáló hatásokról lesz szó. Ezt követően a fejlett társadalmak népersségének átalakulása, majd a munka fogalmának és tartalmának módosulása kerül terítékre. Végül az egyenlőtlenség-növekedés és az autoriter tendenciák összefüggése lesz a téma, különös tekintettel – ahogy egyébként a többi problémafelvetés kapcsán is – a magyar esetre.

1. KUMULÁLÓDÓ VÁLSÁGHATÁSOK

A 2010-es évek tudományos bestsellere volt Thomas Piketty könyve a tőkéről (Piketty, 2015), amelyben a szerző évtizedeket átfogó adatsorokkal támasztotta alá azt a – korábban sem ismeretlen – tézist, miszerint, a jövedelmi és a vagyoni egyenlőtlenségek az

1970-es évek végétől ismét növekedésnek indultak világszerte. Ugyanakkor, a növekedés mértéke nagymértékben függ egy adott társadalom szerkezetétől és intézményeitől. Így például a különbségek növekedése jelentékenyebb volt például az Egyesült Államokban, mint a skandináv országokban. Másutt azt olvashatjuk, „a jövedelmi egyenlőtlenség kimutatható >>hólabdahatással<< van a vagyoneeloszlás alakulására” (Grusky-MacLean, 2016: 7). Az egyenlőtlenségekről szóló művében Anthony B. Atkinson mindehhez azt is hozzátette, hogy az 1980-as évektől mérséklődött a korábban éppen az egyenlőtlenségek csökkentése érdekében megalkotott mechanizmusok hatása, egyebek mellett lényegesen csökkentek a legmagasabb jövedelemadó-kulcsok és sok helyütt visszafogták a jóléti transzfereket, miközben a bérek részaránya trendszerűen csökkent a nemzeti jövedelemben (Atkinson, 2017: 90-93.).

Mások arra hívják fel a figyelmet, hogy a globalizáció jelenleg érvényesülő mintája révén a centrum és a periféria közötti távolság is növekedett (Éber-Gagyi-Gerőcs-Jelinek, 2019), valamint a leszivárgás-elmélet sem hozta a tőle várt, vagy legalábbis kommunikált eredményt (Stiglitz, 2003). A másik tanulság, hogy egy-egy ország intézményrendszere, például a jóléti elosztás modellje, meghatározó szerepet játszik abban, milyen mértékben növekednek az egyenlőtlenségek. A jóléti berendezkedés pedig ezer szálon kötődik más társadalmi alrendszerekhez. Az sem mindegy, hogy a jóléti elosztásnak pusztán járulékos szerepet tulajdonítanak, vagy prioritásként és erőforrásként kezelik, s a konkrét jóléti intézményeken kívül milyen társadalmi koalíciók, politikai kulturális hagyományok védik a jóléti célokat.

Ez már csak azért is lényeges kérdés, és a válasz korántsem magától értetődő, mert a jóléti állam válságát követően nem alakult ki általánosan elfogadott új paradigma, inkább a jóléti állam céljainak és eszközeinek elbizonytalanodása, folyamatos megkérdőjelezése az, ami napirenden van. Viszont a 2008-as gazdasági válság egyúttal új inspirációt szolgáltatott a globális „turbókapitalizmus” bírálóitól, sőt a kapitalizmus baloldali kritikája, mondhatni, ismét divatba jött. Mindez esetenként utat nyitott az igazságosabb elosztás intézményi megoldásainak (a németországi minimálbér bevezetése a nagykoalíció idején, korlátozott amerikai egészségbiz-

tosítási reform Obama elnöksége idején), valamint a „radikális” baloldali követelések mainstreambe emelésének (Bernie Sanders és Jeremy Corbyn, választási szempontból végül sikertelen, baloldali kísérleteire utalhatunk).

Mindez Közép-Európa és Magyarország szempontjából azért lényeges, mert nálunk a globális kapitalizmus felívelése és a jóléti állam fennmaradása, átalakítása körüli viták közepette történt meg az 1989-1990-es rendszerváltás, aminek a gazdasági és társadalmi programját az éppen zenitén lévő neoliberális elgondolás adta. Az, amivel szemben, úgy mond, „nincs alternatíva”. Igaz, még a közép-európai térségen belül is eltérő kapitalizmus-típusok jöttek létre a rendszerváltásokat követően, különböző mértékű neoliberális penetrációval (Bohle-Greskovits, 2008). Bár a megszorító politikák gyakran már a rendszerváltás előtt megkezdődtek – és a rendszerváltás egyik kiváltó oka éppen az államszocializmus fenntarthatatlan gazdasági szerkezete volt –, az átmenet nyomában kibontakozó egyenlőtlenség- és szegénység-növekedés egy viszonylagos jóléthez, biztonsághoz és gyarapodási lehetőségekhez szokott társadalmat ért Magyarországon. Ezt a sokkot, amit aztán tetézt a Bokros-csomag, később pedig a 2006-2008 között belső okokból, majd 2008-tól külső okokból kialakult válság és újabb megszorítás, ami folytatódott a második

Orbán-kormány megszorításaival (Széll Kálmán Terv 1. és 2.), a magyar társadalom soha sem heverte ki. Igaz, a szegénység csökkenni kezdett a 2010-es évek közepe óta, de az Európai Bizottság legutóbbi országjelentése is azt bizonyította, hogy a növekedés hasznai egyenlőtlenül oszlanak el a társadalomban, és a tartós szegénység, valamint a mobilitás drámai lefékeződésének problémáját nem sikerült megoldani (Európai Bizottság, 2020: 35-37). A 2010 után létrejövő rezsim nem is kíván változtatni a társadalmi egyenlőtlenségek szerkezetén. Ez tükröződik az olyan nagy elosztási programjaiban is, amilyen az adókedvezmény-politika vagy a lakáspolitikában a CSOK kialakítása (Habitat for Humanity, 2019: 6-9).

További egyenlőtlenségi dimenziót nyit, hogy a globális világgazdaságba a félperifériaként bekapcsolódó Magyarország nagymértékben kitett a multinacionális cégek befektetési döntéseinek, és az egyes kormányok nem tudtak, nem is igazán törekedtek kilépni a globális beszállítói szerepből, aminek egyik fő vonzerejét az alacsony hazai bérek jelentik. Az ágazati különadók bevezetése ellenére az adórendszer más elemei (társasági adó csökkentése), a stratégiai külön-megállapodások és a munkavállalói jogok visszanyesése révén a 2010 utáni időszakban Magyarország újult erővel vetette bele magát a lefelé nivellálás világszintű versenyébe. Ily módon – a közmunka mellett – a relatíve alacsony bér ténylegesen az egyik alapjává vált a foglalkoztatás valóban jelentékeny növekedésének a 2010-es években, ami viszont az uniós átjárhatóságnak köszönhetően évek alatt munkaerőhiányhoz vezetett az elvándorlás miatt. A munkaerő-kínálat elégtelenségének egy másik fontos oka demográfiai (és szabályozási) jellegű: többen lépnek ki a munkaerő-piacról, mint ahányan oda be- lépnek (Bakó-Lakatos, 2019: 18). A munkaerő (el)áramlása egyébként szintén egyfajta bekapcsolódás a globális egyenlőtlenségi láncba. Ezenközben a magyarországi dolgozói szegénység aránya továbbra is magas maradt, az egyedülálló szülők esetén nőtt is (Európai Bizottság, 2020: 34.).

A humán szolgáltatásokat – egészségügy, oktatás, szociális ellátások – sújtó, szinte folyamatos restriktió miatt, egyre gyengül az állampolgári (azon belül a szociális) és szerzett jogokra alapozott, állami, önkormányzati és társadalombiztosítási infrastruktúra. Az ellátórendszerek széthasadnak köz- és magánszférára, a piaci vagy protekciós megközelítés egyre fontosabbá válik, de csak azok számára kínál előnyt (például előbbre kerülést az intézményi várólistákon), akiknek rendelkezésre állnak az ehhez szükséges anyagi és kapcsolati erőforrások, a többiek hátránya ezzel arányosan éppen hogy növekszik. A háztartásban végzett gondozói, ápolási, felügyeleti feladatok terén a meg nem fizetett családi segítségnyújtás az, amire egyre nagyobb teher nehezedik, pontosan ott, ahol nincs pénz valamilyen piaci szolgáltatást vásárolni – kiváltandó a közösségi szolgáltatások elégtelenségét –, ami elsősorban a nők helyzetét befolyásolja negatívan a háztartásokon belül (Gregor-Kováts, 2018). Ez általánosságban is hozzájárul a nemek közötti egyenlőtlenségek fennmaradásához vagy fokozódásához.

A gondoskodási válságból fakadó egyenlőtlenségek különösen nagy erővel érzékeltetik a hatásukat a koronavírus-járvány és az abból eredő gazdasági válság idején, a megnövekedett feladatok mázsás súllyal nehezednek az ellátórendszerekre és különösen az alacsony keresetű, illetve az egyszülős családokra.

2. A NÉPESSÉG ÁTALAKULÁSA

A fejlett társadalmak a 20–21. század fordulóján a népesedési ciklusnak abban a fázisában vannak, amikor emelkedik az átlagos életkor és csökken a gyerekszám. E két tényezőtől adódik össze a társadalom idősödése. Ez döntő befolyást gyakorol számos kulcsfontosságú területre, a foglalkoztatásra, a nyugdíjrendszerre, az egészségügyi ellátási szükségletekre, a családok szerkezetére és belső munkamegosztására.

A magyar helyzetet ugyanakkor az jellemzi, hogy miközben a gyerekszám a 2010-es évek elején kimondottan alacsony volt európai összehasonlításban, a mortalitási ráta „hagyományosan” nagyon magas, és ez utóbbiban nem is történt javulás. A teljes termékenységi arányszám emelkedett a 2010-es években, de továbbra is messze van a reprodukcióhoz szükséges 2,1-es mutatótól, aminek elérése 2030-ig a kormány célja. Kutatók szerint a kormányzati népesedési célja lényegében elérhetetlen, miközben a stratégia számos egyéb fontos társadalompolitikai célt figyelmen kívül hagy (Kapitány-Spéder, 2017). Az ezzel kapcsolatos szakpolitikai kritika összefügg azzal, hogy a kormányzati családpolitika annyira (felső)középosztályi jellegű, hogy a túl szűkre kalibrált fókusz miatt a hatalmas kiadások ellenére sem lehet étfogó célokat elérni. Ilyenformán, az elosztás egyenlőtlensége maga is oka a termékenységi mutató nem elvárt mértékű javulásának.

A társadalom átalakuló életkori összetétele kihívás elé állítja még a legfejlettebb jóléti rendszereket is, amelyeket egész egyszerűen nem ilyen demográfiai összetételre, nem erre az eltartói-eltartotti arányra kalibráltak évtizedekkel ezelőtt. Ez indokolja a nyugdíjkorhatár emelését számos országban, amit jó esetben lehetővé tesz az egészségben eltöltött életevek kitolódása. Éppenséggel azonban Magyarország riasztó példáját nyújtja annak, hogyan keletkezik a demográfiai változások nyomán újabb egyenlőtlenség-dimenzió, ugyanis a várható élettartam és az egészségesen leélt életevek számában óriási eltérések mutatkoznak az iskolai végzettség és a lakóhely szerint egyaránt. Abban is markáns eltérések vannak az országon belül, hogy a szükséges egészségügyi ellátásokhoz milyen eséllyel férnek hozzá az állampolgárok. Világszerte általános tendencia az egészségügyi költségek növekedése, hiszen egyre több a gyógykezelésre szoruló idős, akiknek az életét valóban meghosszabbíthatja a ma már rendelkezésre álló, elképesztő tempóban fejlődő, de igen költséges orvosi technológia. Az egészségügyi ellátás anyagi igényei tehát jelentősen növekednek, amit az egyes országok büdzséje vagy követ, vagy nem. Ezen a téren Magyarország jellegzetessége az európai országok körében az alacsony szintű finanszírozás, és az egészségügyi ráfordítások körén belül a közfinanszírozás alacsony aránya (OECD, 2019). Ebből pedig egyenesen következik az ellátási egyenlőtlenségek további növekedése, hiszen a piaci árakat a rosszabb helyzetben lévő – ugyanakkor viszont éppen emiatt sokkal kevesebb ideig egészséges, a betegségek szempontjából pedig veszélyeztetettebb – emberek kevésbé tudják megfizetni. Életevekben fejezhető ki a társadalmi egyenlőtlenség negatív hatása (Orosz-Kollányi, 2016).

Az idősödés természetesen hatással van a nyugdíjrendszerre is, amelynek egyre több ellátottat kell egyre kevesebb befizetésből eltartania. Ennek következménye lehet a már említett korhatáremelés, illetve a járulékemelés, ami azonban növeli a bérköltséget, így az országok sokszor inkább a piaci alapú öngondoskodás felé terelik az állampolgárokat, ami viszont a közösségi szolidaritás intézményeit erodálja. Magyarországon 2011-ben megszüntették a kötelező magán-nyugdíjpillért, de a Magyar Nemzeti Bank 2019-es hosszú távú gazdasági tervei között már ott szerepel az ismét fő szabállyá teendő piaci nyugellátás adókedvezményrel való ösztönzése (MNB, 2019: 120.). A magyar nyugellátási rendszer

mindazonáltal körülbelül 2026-ig nem igényel beavatkozást, azt követően viszont egyre komolyabb egyensúlyi lépések válhatnak szükségessé (Bajkó-Maknics-Tóth-Vékás, 2015). A mostani stabilitás ára ugyancsak az egyenlőtlenség-növelés volt: a rokkantnyugdíjak kiebrudalása a nyugdíjkasszából. Az így „megtakarított” költségek természetesen másutt, a jelenlegi rezsím által eleve rövid pórázon tartott szociális ellátásban, vagy a családoknál jelentkeznek.

Mindezek mellett szintén világjelenség a gondoskodási válság, hiszen az idős emberek, pontosabban a magukról gondoskodni egyre kevésbé képes nagyon idős emberek, illetve a demenciától vagy más krónikus betegségtől szenvedő idősök ellátását egyre több esetben kell valamilyen módon megoldani. Az egyes országok, a különböző jóléti modellek eltérő határfokkal képesek válaszolni erre a kihívásra, miközben a gondoskodási igények óriási munkaerő-keresletet is támasztanak. Ennek azonban gyakran az a megoldása, hogy leszorítják ennek az egyre inkább nélkülözhetetlenné váló munkának az árát. Kialakult az ápolási és gondoskodási tevékenység terén is a munkaerő-áramlás globális egyenlőtlenségi lánc: a szegényebb országokból a gazdagabbak felé áramlik az a munkaerő, amelynek a számára a fejlettebb országokban rosszabbnak számító fizetések is szignifikáns életszínvonal-emelkedést jelentenek. Eközben a piaci árat megfizetni képtelen és az igényekhez képest szűkös közfinanszírozási kapacitásokhoz hozzáférni képtelen emberek és családok saját maguk látják el a szükséges ápolást, gondozást, mégpedig fizetetlen munkaként, saját anyagi, fizikai és mentális erőforrásaikat felélve, vagy legalábbis mélyen alulfizetett munkaként, valamilyen, e célra létrehozott segély igénybe vétele mellett.

Egy további, a népesség összetételét befolyásoló változási iránnyal szembesítette az Európai Uniót a 2015-ös menekültválság, amely gyúanyagot jelentett a populista-nacionalista erőknek (Mudde, 2016). Ezzel együtt azonban a menekültáradat okait, a háborús konfliktusokat, a globális egyenlőtlenségeket és a drámai környezeti változásokat a tiltás, a feltartóztatás, a drákói bevándorlási szabályok bevezetése, valamint a kerítés- és falépítés sem oldja meg, talán inkább csak súlyosbítja a következményeket. Ugyanakkor, valóban komoly kérdéseket

vet fel a menekültek esetenkénti hirtelen és nagytömegű érkezése a fogadó – a globális egyenlőtlenségeknek összességében eddig az előnyeit élvező, ám belül is nagyon tagolt – nyugati társadalmak integráló képessége és integrálási szándéka kapcsán, emellett drámaian kielezi az emberi jogokról és a társadalmi tagság értelmezéséről szóló vitákat.

3. MEGVÁLTOZÓ MUNKA

A negyedik ipari forradalom gyökeresen alakítja át nem csak a gazdaság szerkezetét, hanem a munkáról alkotott fogalmainkat is. E tanulmány szempontjából a legfontosabb annak a kihívásnak a jelzése, milyen szerep juthat a társadalmi munkamegosztásban azoknak, akiknek a tudása önhibájukon kívül elavul, az általuk betöltött munkapiaci pozícióra többé nem lesz szükség, miközben a valami másra átváltható tudás képességének megszerzése maga is szorosan összefügg a társadalmi struktúrában betöltött pozícióval, a mobilitási esélyekkel és az iskolai-képzési rendszer integráló vagy kirekesztő voltával.

A probléma évtizedek óta jelen van, Robert Castel már az 1980-as évek végén írt a „lét-számfelettivé” váló munkástömegekről, akiknek a munkaerő-piaci jelenlétére a hagyó-

mányos nagyipar – környezetvédelmi szempontból egyébként indokolható – visszaesése miatt többé nem volt szükség (Castel, 1998). Az olajválságok után Nyugat-Európa, majd a rendszerváltó válságok és a szocialista nagyipar szétesése után Közép-Európa is, szembeesült a „jobless recovery” tapasztalatával. Ehhez jön az automatizálás, a digitalizáció, a robotizáció új forradalma, amely létrehoz ugyan új tartalmú munkahelyeket, de ezekre nem tudnak könnyen átváltani, vagy éppen egyáltalán nem tudnak átváltani azok, akiknek az állása a technológiai átmenet miatt megszűnik.

További fejlemény volt az elmúlt évtizedekben az offshoring, a munkahelyek, gyártási kapacitások kihelyezése olyan országokba, ahol alacsonyabb bérköltséggel, illetve egyéb áthárítható externális költségekkel (környezet- terhelés, a beruházáshoz szükséges infrastruktúra kiépítése) dolgoztatható az adott cég. Ily módon, miközben egy transznacionális vállalat előnyt kovácsol a globális egyenlőtlenségekből a költségek „optimalizálásával”, valójában ezeket a költségeket szétteríti a bázisország jómélti rendszere és a leánycégét fogadó ország költség- vetése között. Egyúttal, a vállalati döntésektől függő pozícióba kényszeríti az államokat és az érintett országok munkavállalóit is. Tegyük hozzá, nehezen látható előre, hogy például a koronavírus-járványnak milyen hatása lesz a globális beszállítói láncok működtetésére, és ezen keresztül a gyártási kapacitások szétterítésére az egész világban, többféle kimenetel is elképzelhetőnek látszik.

A munkahelyek mozdíthatósága nyomán kialakult helyzetben a munkapiaci pozíciók kiszámíthatatlanul instabillá váltak, ebből adódóan romlottak a munkavállalói érdekvédelmi és munkajogi pozíciók, vagyis a munkavállalók kiszolgáltatottsága fokozódott, és a szegmentált munkaerő-piacon belüli státustávolságok növekedtek. Az alternatív foglalkoztatási megoldások valójában elsősorban a cégeknek jelentenek rugalmasságot, a munkavállalóknak csak akkor előnyök a felkínált atipikus formák, ha kiépül ezek anyagi és munkajogi biztonsága, máskülönben inkább perifériális helyzetbe hozza az alkalmazottakat. Egyes álláspontok szerint a teljesen kirekesztettek és az elsődleges munkapiac szinte már kiváltságosnak számító résztvevői közötti társadalmi térben létrejött a prekariátus új, kiszolgáltatott, bizonytalanságban élő osztálya (Standing, 2012).

Ezenközben az is látható, hogy bizonyos munkák nem helyettesíthetők a robotizáció eredményei révén. Komoly igény mutatkozik a személyes jelenlétre, a személyiségre és az ember által elvégezhető tevékenységekre például az ápolás és a gondozás terén. Ennek a tényleges költségeit azonban a piaci szereplők és az állam is igyekszik minél inkább leszorítani, kihasználva a már említett globális egyenlőtlenségi lánc mentén áramló munkaerő megélhetési szükségletét. De nem csak a szociális szférában, hanem például bizonyos mezőgazdasági munkák esetében is elengedhetetlennek tűnik az emberi munkaerő, valamint bizonyos szolgáltatási formák esetében sem tűnik (egyelőre?) kiválthatónak. Nélkülözhetetlenségük ellenére azonban ezek a munkák rosszul fizetettek, érdekvédelmi képességük gyenge, ezek a munkavállalók többnyire könnyen lecserélhetők másokra, ha magasabb igényeket támasztanak.

Egyfelől e bizonytalanná váló foglalkoztatási pozíciók miatt, másfelől a bizonyos tevékenységek rugalmasabb szervezhetősége és automatizációja miatt átalakuló munkafogalom következtében került napirendre az alapjövedelemmel kapcsolatos vita, amely időről időre a figyelem középpontjába kerül. Mivel a feltétel nélküli alapjövedelem alapvetően módosítaná az elosztásról alkotott nézeteinket, és éppen emiatt komoly kételyek övezik bevezethetőségének realitását, egyelőre csupán modellkísérletek folynak a kipróbálására.

Napirenden vannak továbbá a garantált minimumokkal kapcsolatos javaslatok is, amelyek a Covid-19 járvány idején még

olyan kormányzatok repertoárjában is felmerültek, amelyektől ezt ideológiailag igazán nem lehet várni, például az amerikai republikánusok esetében. Egyelőre kérdés, hogy ezek a módszerek megragadhatnak-e a jóléti rendszerekben a válság utáni időszakban is.

4. AUTORITER TENDENCIÁK

A neoliberális globalizációt és a gazdasági válságokat kísérő megszorítások következtében kialakuló sokrétű társadalmi elégedetlenség egyebek mellett az osztályszempontú politizálás újrafelfedezéséhez vezetett a 2010-es évek kezdetén. Ez kifejeződésre jutott az Occupy-mozgalom és az újbaloldali pártok megjelenésében. Görögországban a Sziriza vezető kormánypártként egy teljes ciklusra hatalomra került, jelenleg a legerősebb ellenzéki párt, Spanyolországban pedig a Podemos junior partnerként vesz részt koalícióban a szocialistákkal. A baloldali reneszánsz valóságos ideológiai leszámolást eredményezett a neoliberalizmussal „kiegyező” harmadik utas szociáldemokráciával, és magával hozta Bernie Sanders és Jeremy Corbyn betörését a hagyományos pártpolitizálás szegmensébe – ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a harmadik utas szociáldemokratákkal szemben ők nem tudtak választást nyerni. Bizonyos értelemben a baloldali politika újbóli térnyeréséhez tartozik – még ha gyakran a szociáldemokrata pártok gyengülését hozza is magával – a zöld pártok felemelkedése, ami különösen látványos Németországban és Ausztriában (ugyanakkor az osztrák példa azt is jelzi, hogy nemzeti, nem csak tartományi szinten koalícióképesek lehetnek a zöldek a konzervatív politikai erővel).

Mindezzel együtt, a 2010-es évtized mégiscsak a populista politika és az autoriter tendenciák érvényre jutásának periódusaként vonul majd be a történelembe. Ennek áttörésszerű megerősödése a 2015-ös európai menekültválsághoz kapcsolódik (Mudde, 2016), de egyúttal a megelőző évek megszorító politikájának, azon belül a 2008-as gazdasági válságkezelés idején alkalmazott megszorító politikák terméke is. A minden országban megtalálható rozsdaovezetek (egykori) munkásszavazatai a problémáikat megoldani képtelen hagyományos baloldalt, a multinacionális tőkét, a gazdasági és pénzügyi támadó populista pártok felé áramlottak, amelyek az érzelmelek felkorbácsolásához felhasználták a nacionalizmus szimbolikus politikai eszközeit, nemzeti mezbe öltöztetve gazdaságpolitikai és szociális ígéreteiket is. Ezek között van olyan, amely a baloldali politikai elvárásokkal is találkozott (a reshoring, a spekulatív tőke korlátozása, a multicégek megadóztatása), csak hogy mindehhez olyan ellen-identitáspolitikai elemeket társítanak, amilyen a gender- és LMBTQ-ellenesség (Kováts-Pető, 2017), valamint a nyíltabb-burkoltabb rasszizmus, ami a baloldaliságtól idegen érzelmi töltetet és kirekesztő tartalmat ad a látszólag osztályszempontú követeléseknek. Ráadásul, ezek a politikai erők, kormányra jutva, a végrehajtó hatalom korlátjainak nyílt megkérdőjelezésével és a joguralom tudatos lebontásának kísérleteivel az állampolgáriságnak azt a bázisát fenyegetik, amiből a szociális jogok kifejlődtek.

Ennek ellenére az autoriter hajlamú vezetők konkrét társadalompolitikája nagyon eltérő lehet, ami az adott ország hagyományaitól és aktuális politikai helyzetétől is függ. Donald Trump részben a lepusztult ipari övezetek szavazataival lett elnök, de hatalomra kerülve minden erővel igyekezett megsemmisíteni a kiszolgáltatott csoportokon segítő Obamacare intézményrendszerét. A jogállamot konzekvensen támadó Kaczyński-féle Lengyelországban viszont a PiS kormányzati újrázásához döntő mértékben hozzájárult az univerzális családi pótlék kvázi alapjövedelemmé erősítése (Szikra, 2020).

A jelenlegi magyar helyzetet az érdemesség és érdemtelenesség konstruált kategóriáinak extrém alkalmazása, a büntető-fegyelmező szociálpolitika széles körű alkalmazása, az egykulcsos adó és a magas jövedelműeket segítő busás adókedvezmények, továbbá a számukra kedvező bőkezű hitellehetőségek jellemzik. A jogállami garanciák visszaszorítása (aminek afféle laboratóriuma a menekültek elleni brutális szabályok bevezetése), a szelektív jogalkotás, a kirekesztés, az intézményi szegregáció, a szegénység kriminalizálása, a normatív el- látások meggyengítése vagy felszámolása, valamint az extrém negatív újraelosztás a magyar esetben szerves egységet alkot.

A helyzet igazi paradoxona, hogy a „munkalapú társadalom” mintaprojektjeként létrehozott, szűkmarkúan honorált közmunka országos megszervezése valóban sokaknak teremtett a korábbinál kedvezőbb életszín- vonalat, egyúttal azonban le is zárta az érintettek előtt a mobilitás útjait (Molnár, 2019). Mivel azonban az ő esélyük a felemelkedésre ezt megelőzően is minimális volt, mostani kiszolgáltatottságuk nem vethető össze egy korábbi jobb helyzettel, csak azzal az elméleti lehetőséggel, hogy mennyi minden mást is ki lehetett volna hozni a rendelkezésre álló anyagi források más módon történő elosztásából.

Ez olyannyira így van, hogy Magyarország a 2008-as válság idején szinte egyedülálló volt a tekintetben, hogy

míg másutt rendszerint legalább egy fontos jóléti transzfer elérhetőségét könnyítették vagy az összegét növel- ték, itt ez nem történt meg (Simonyi, 2012: 93-96.). A 2010 utáni rezsim, tehát egy többszöri válságtól és meg- szorítástól alaposan megtépázott társada- lom elégedetlenségét meglovagolva került hatalomra. Ezt követően pedig éppen ezzel a bémult csalódottsággal visszaélve vitték át a zsinórban egymást követő Orbán-kormányok a rokkantnyugdíj átszervezését, a munkavállalói jogok szűkítését, az adójóváírás megszüntetését és a humán ellátórendszereket érintő megszorításokat. A társadalmi kilábalás csak a 2010-es évek közepén indult el, s ekkor valóban jelentősen javult a foglalkoztatási hely- zet és csökkenni kezdett a szegénység (Európai Bizottság, 2020: 79.). A hétköznapi élet di- menziójában tehát ez az időszak, a 2010-es évek második fele, sokak esetében tényleges javulást hozott, még ha ez a javulás törékeny és kis mértékű is. Ilyen körülmények között a családi pótlék drámai értékvesztése vagy a közszolgáltatások színvonalromlása egy lé- legzetnyivel elviselhetőbbé vált, mert legalább viszonylag stabil kereset állt az egyének, a családok rendelkezésre, esetleg be lehetett lépni az a gyerekek után járó adókedvezmény alsó lépcsőfokára is.

Fordulatot hozhat e politika megítélésében a Covid-19 járvány és válság, melynek köze- pette a magyar kormány ideológiai okokból továbbra is elutasítja az univerzális ellátások színvonal-emelését és a garantált minimum bevezetését, holott a munkahelyvesztés és a háztartási, vállalkozói egzisztenciák szakadék szélére sodródása azonnali és tömeges fej- lemény, nem csupán elméleti lehetőség. Sejthető volt ugyan, hogy a 2010-es évek köze- pén kezdődött, prociklikus gazdaságpolitikával túlfűtött magyarországi konjunktúra véget érhet, ám egy ilyen hirtelen lefékeződéssel Magyarországon ugyanúgy nem számoltak, ahogyan másutt sem a világon. A járvány és a válság mintegy nagyító alatt mutatja meg a hazai társadalmpolitika sebezhető pontjait, és különösen kiélezi azt a kérdést, hogy az ebből fakadó kihívásokra milyen válaszokat adhatunk a következő évtizedben.

II.A TÁRSADALOMPOLITIKA LEHETSÉGES ÚTJA

E fejezet első felében elvi és gyakorlati szempontokat ismertetek, amelyekre figyelemmel volna érdemes megfogalmazni az égetően szükséges társadalompolitikai válaszokat az eddig taglalt kihívásokra. Ezt követően néhány olyan konkrét beavatkozási pontot, szakpolitikai területet jelölök meg, ahol az elvi megfontolások alapján álló paradigmaticus változásokra kellene sort keríteni.

Habár mindenki – e szöveg szerzője is – sürgetőnek látja a konkrét megoldási javaslatok kidolgozását, az ehhez szükséges kutatások és számítások elvégzése jelentősen meghaladja e tanulmány lehetőségeit. Hozzáférhetőek azonban korábban elvégzett kutatások, amelyeknek az eredményeit „csupán” upgrade-elni kellene: legelsősorban a „Hatok” 2014 előtt elvégzett, átfogó, és a maga nemében – sajnos – páratlan munkájára gondolok (Darvas-Farkas-Győri-Kósa-Mózer-Zolnay, 2013), amire az alábbiakban többször hivatkozni is fogok. De születtek más értékes eredmények is az elmúlt évtizedben, amelyekre támaszkodhatunk.

Jelen dolgozat célja, bevallottan, a vita kezdeményezése, annak érdekében, hogy a magyarországi baloldali politika felkészülten nézhessen szembe az előttünk álló változásokkal. Mi több, képes legyen kezdeményezőként fellépni a társadalom alkalmazkodóképességének megszervezése során, szem előtt tartva az egyenlőtlenségek csökkentésének, valamint a mobilitási esélyek, a tudás, az információ, a vagyon, a jövedelmek igazságos elosztásának alapelvét.

II./A. ALAPELVEK ÉS SZEMLÉLETMÓD

Az itt következő tíz alapelv javaslatként értelmezhető az előttünk álló időszak társadalompolitikai keretrendszerére. Minden konkrét jövőbeni beavatkozásnak e megfontolások figyelembe vételével, e keretrendszeren belül kellene megvalósulnia, ha az egyenlőtlenségek csökkentését olyan közös célként sikerült elfogadtatni, ami a választópolgárok akaratával is találkozik.

1. POLICY-SZEMLÉLET

Ez az alapelv nem valamiféle technokrata, „értéksemleges” szakértelem helyreállítását (akár mindhárom elő- ző szót idézőjelbe kerülhetett volna), hanem a kormányzás működtetésének felszabadítását jelenti az üzleties közigazgatási „menedzserszemlélet” (Pollitt-Bouckaert, 2011) és egyidejűleg a hatalmi-kommunikációs pro- jektokban gondolkodó „Boston politics” (Schabert, 2013) nyomása alól.

A lényeg abban áll, hogy egy határozott értékkelkötelezettséggel bíró, erre választói felhatalmazást szerző, poli- tikai értékrenddel rendelkező kormányzat, a szükséges tudással felvértezett közigazgatás működtetésével, az érintett társadalmi szereplők rendszerszerű bevonásával, átlátható, világosan szakaszolható, a tervezést, a döntés előtti mérlegelést és a döntések eredményéről szóló visszacsatolást egyaránt magában foglaló döntéshozatali ciklust alakítson ki. Szinte magától értetődő, hogy ez tankönyvi sterilitással aligha valósítható meg, mégsem mindegy, hogy egyáltalán történnek-e erőfeszítések a realizálására, vagy a kormányzás szűk érdekcsoportok és/vagy a közvélemény azonnali reakcióit fürkésző kommunikációs stábok fogságába esik.

Miután a baloldal felvállaltan erős társadalomformáló – de lehetőség szerint nem doktriner „társadalom-mér- nökösködést” jelentő – elképzelésekkel bír az egyes szakpolitikák- ról, ráadásul a jelenlegi kihívások tényleg paradigmaváltó döntéseket igényelnek, ezért a kormányzás mint olyan helyreállítása nélkülözhetetlenül szükségesnek látszik. Érdeemes továbbá cáfolni azt a felvetést, miszerint a válságok és katasztrófák nem teszik lehetővé a hosszadalmas tervezési és döntési eljárásokat, ellenben nélkülözhetlenné teszik a teljes centra- lizálást. Éppen a válságok mutatják meg bizonyító erővel, mennyire lényeges a lehetséges legtöbb szempont figyelembe vételével beavatkozni a folyamatokba, nehogy éppen az fokozza a bajt, amit gyógymódnak szántak.

2. ERŐS ÉS ELÉRHETŐ KÖZSZOLGÁLTATÁSOK

Az elmúlt évtizedekben sok helyütt teret nyert a szolgáltatások kiszervezése, a piaci szereplők térnyerésének állami ösztönzése, a családok ellátási terheinek növelése. Hangsúlyozni kell, hogy egy-egy konkrét probléma kapcsán sokféle megoldás létezhet, azonban egészen bizonyosan hátrányt fognak szenvedni a piacra tereléssel vagy a szociális ügyek domesztikálásával azok, akiknek nem áll rendelkezésére a szükséges erőforrás. Az ő szempontjukból nem egy ötletes jóléti mátrix áll elő a közszolgáltatások háttérbe szorulásával és a piaci vagy az informális szektor előtérbe tolásával, hanem – Guy Standing kifejezésével élve – az állam dezertálása következik be. Ez kielégítetlen szükségletekhez, társadalmi elégedetlenséghez, kiszámíthatatlan politikai feszültséghez vezet.

Fontos arra is emlékeztetni, hogy a baloldal évszázados küzdelmet folytatott a szolidaritás intézményeinek létrehozásáért és kiterjesztéséért, és ezek az intézmények, összefoglalóan a jóléti állam, nagymértékben hozzájárult az egyenlőtlenségek csökkenéséhez a második világháború utáni évtizedekben. A jelenlegi körülmények között indokolt ezeknek az intézményeknek olyan újabb átalakítása, ami megőrzi általános elérhetőségüket, javítja színvonalukat, képessé teszi őket a differenciálódó igények rugalmas kezelésére, valamint megfizethetővé, egyben fenntarthatóvá teszi őket.

A fenntarthatóságnak éppen az lehet az egyik legfontosabb tényezője, hogy a terhek igazságosan terülnének szét a társadalmon, a gazdasági szereplők ténylegesen megfizessék azokat a költségeket – társadalmi hátrányok okozása, környezetterhelés, kutatás-fejlesztés anyagi vonzatai –, amelyeket ma az állam sok esetben közpénzből finanszíroz, hogy aztán mindebből egyenlőtlen előnyök keletkezzenek egyes csoportoknál. A költségek tényleges elszámolása vezethet ahhoz, hogy a közszolgáltatások anyagi fenntarthatósága megvalósuljon, stabilizálódjon.

3. MEGELŐZŐ ÉS ÖSSZEHANGOLT BEAVATKOZÁSOK

Meghatározóan fontos a szociális szolgáltatások komplex személete, kooperatív működésük, hatásuk ösz-szehangolása és összeadódása érdekében.

Ahogy egy tanulmányában David Piachaud fogalmaz (Piachaud, 2015), a társadalombiztosítás nagy hatással van a szegénység alakulására, ám a szegénység ugyancsak függ a foglalkoztatási rátától, a bérek színvonalától, a lakhatási költségektől vagy éppen az élelmiszeráraktól. Ugyanígy, az egészségi állapotot meghatározza nem csak az egészségügyi ellátórendszer állapota és elérhetősége, hanem függ a környezet állapotától, az ivóvízellátástól, az étrendtől, a drog- és alkoholfogyasztástól és még számos egyéb tényezőtől. Az oktatási rendszerben való sikeres részvételt sem csak az határozza meg, mi történik a gyerekekkel a tankötelezettség ideje alatt, mivel sok minden már jóval azt megelőzően majdhogynem eldőlt, mire a gyerekek iskolába kerülnek. Ezért döntő jelentő-

ségű például a korai fejlesztés és integrálás. A szociális ellátórendszerrel való érintkezésben is alapvető lehet, hogy nő vagy férfi kívánja a segítő szolgáltatást igénybe venni, vagy például etnikai kisebbséghez tartozik-e az illető állampolgár. Az e téren felmerülő hátrányokat, nyílt vagy rejtett diszkriminációt kezelni, de főként megelőzni kell ahhoz, hogy maga a szolgáltatás hatásosan működjön. Ennél fogva az adott országra jellemző attitűd-

szerkezet, illetve az egyenlő jogok törvényi védelme is döntő jelentőségűvé válik, mielőtt még magának a jóléti intézménynek a működését elemezhetnénk.

Piachaud példái rávilágítanak, hogy a közszolgáltatások merev intézményi elhatárolása információhiányhoz, elégtelen, vagy akár diszfunkcionális működéshez vezethet. A szociális szolgáltatásnak megelőző szemlélettel kell fellépnie, intézmény előtti intézményeket kell felállítani ahhoz, hogy a megcélzott kimeneti sikert (és ki- meneti egyenlőséget) elérhes- sük.

4. UNIVERZÁLIS MEGOLDÁSOK

Ezen a ponton elsősorban a segélyek térnyerésével szemben szükséges állást foglalni: ha- bár lehetnek olyan élet- helyzetek, amikor a segélyen kívül nem kínálkozik más megoldás, de – különösen a diszkrecionális – segélyezés roncsolja a szociális jogokat, teret nyit az önkényes döntésnek, stigmatizál, kiszolgáltatottá tesz, gyakran nem jut el a rászorulókhöz, adminisztrálása költséges, ellenben maga az ellátás gyakran elégtelen a szükséglethez képest. Az állampolgári jogon vagy a szerzett jogokon alapuló ellátásokhoz képest a se- gély sokkal inkább képes a rászoruló kárára elbillenteni az erőviszonyokat.

A hazai gyakorlatban az elmúlt évtizedben különösen drámai változások mentek végbe, mivel egyik oldalról az olyan univerzális ellátások, amilyen például a családi pótlék és a GYES, erodálódtak, ellenben a jövedelem- és munkateszthez, sőt a magatartástervezthez kötött szabályozások burjánzásnak indultak, miközben a segélyezési küszöböt közpon- tilag csökkentették. A „munkalapú társadalomban” az univerzális ellátások elkopnak, a se- gélyeket csak komoly feltételek és ellenőrzés mellett lehet igénybe venni, miközben a közmunka vagy éppen a képzés nem csatornázza át az érintett állampolgárokat az elsőd- leges munkapiacra, tulajdonképpen a segélyezési csapdát a közmunkacsapda váltja fel. Ezenközben az adókedvezmény típusú költségvetési kiadások meredeken emelkedtek, a tehetősebb rétegek előnyét szolgálva.

Mindezzel szemben látszik szükségesnek az olyan univerzális ellátások domináns sze- repbe emelése, amelyek az adott csoportok, élethelyzetek vonatkozásában lényegében alapjövedelemként funkcionálhatnak, erősítve a társadalmi szolidaritást, egyúttal széles körben kiszámítható életkilátásokat teremtenek.

5. SZABADON FELHASZNÁLHATÓ KÉSZPÉNZJUTTATÁSOK

A büntető-fegyelmező szociálpolitika gyakori eszköze a természetbeni ellátás és a kötött felhasználású pénzse- gély, abból kiindulva, hogy a rászoruló ember nagy valószínűség- gel visszaél a juttatásokkal, vagy nem tudja, mire kell költeni a pénzt, netán elherdálja. A különféle feltételekhez és ellenőrzési pontokhoz kötött segélyezés a szegénypolitika hagyományait követi, vagyis nem tekinti egyenrangú állampolgárnak azt, aki szegény. A megbélyegzéshez tartozik, hogy gyakran nem is engedik készpénzhez jutni a rászoruló embereket, az állam úgy gondolja, jobban tudja, mire van szüksége az egyéneknek, csalá- doknak. Ez azért is ellentmondásos, mert a kapitalista pénzgazdálkodás világában a pénz nélküli segítség a kirekesztés és a képességektől való meg- fosztás sajátos dimenzióját hozza létre, és megnehezíti a visszailleszkedést a piaci viszonyok közé, miközben az ön- gondoskodás elvárása fogalmazódik meg.

Különösen nagy erővel hangsúlyozza a Covid-19 járvány miatt kialakult gazdasági válság a készpénzhez jutás szükségességét: még a „normális” időszakban stabilnak tűnő egzisztenciák is hetek alatt megrendülnek a kezesítés következtében. Lehetetlen, de értelmetlen is lenne pusztán élelmiszercsomagokat vagy kizárólag a munkaadókat célba vevő (Magyarországon ráadásul túladminisztrált) bértámogatást nyújtani, ha egyszer a munkanélkülivé váló emberek maguk is meg tudják határozni szükségleteiket és a szó legszorosabb értelmében pénzre van szükségük a megélhetéshez. Az alkalmi, kisebb-nagyobb (de inkább azért kisebb) „pótlékok” sem jelentenek megoldást, ha a pénzihiány tartósan áll fenn, és az egész háztartás egzisztenciáját fenyegeti.

Természetesen, ettől még a tartós szegénységben élőknek szükségük lehet képességnövelő szolgáltatásokra, de addig is meg kell élniük: „A gyakran ismételt mondás, amely szerint >>adj valakinek halat, és ezzel jóllakatod

őt egy napra, de tanítsd meg halászni, és ezzel egy egész életre jóllakatod<< mintha figyelmen kívül hagyná azt a tényt, hogy a mai napi halra is nagy szükség van” (Atkinson, 2017: 256.). Ez a megfontolás a szabadon felhasználható készpénzjuttatás egyik kiindulópontja. A másik az állampolgárok felnőtt emberként kezelése. Mindez nem zárja ki, hogy a szociális szolgáltatásnak része legyen a kiadások racionalizálásában nyújtott segítség, vagy az adósságkezelési szolgáltatás (amit Magyarországon az utóbbi években leépítettek), de a döntési jogok elvonása valójában a jogfosztás egyik formája, ami ráadásul megfoszt az anyagilag kedvezőbb élethelyzetre való felkészülés lehetőségétől.

6. REJTETT KÖLTSÉGEK MEGFIZETÉSE

Döntő jelentősége van annak is, hogy a társadalmi élet során keletkező költségek mikor, hol és kinek a számláján jelentkeznek. Például, a globális egyenlőtlenségi lánc mentén zajló munkaerő-áramlás – hogy annak az egyik legismertebb esetét, az egészségügyet vegyük –, azt jelenti a gyakorlatban, hogy a szegényebb országok egyetemlein, magas közkielégéssel kiképzett orvosok a gazdagabb országok munkaerőhiányának megoldását segítik elő.

Más példa, hogy az Apple céget gazdasági nagyhatalommá formáló kutatások és fejlesztések nagy részét az Egyesült Államok szövetségi büdzséből finanszírozták, vagyis a közpénzből magánhaszon keletkezett (Atkinson, 2017: 137). Ugyancsak rejtett – vagy más soron elszámolt – költség, amikor egy multinacionális cég befektetését egy állam infrastrukturális beruházásokkal vagy adókedvezménnyel támogatja. Az adókedvezmény hatása a szociálpolitikának szintén régi témája: Richard Titmuss már az 1950-es évek végén felhívta a figyelmet arra, hogy a nem a jóléti szegmensben elszámolt adókiadásoknak is van költségvetési vonzatuk, ráadásul ezek hatása keresztbe metszheti a deklarált jóléti célokat.

Rejtett költség az is, amikor az állam a családra hárítja például az idősgondozás anyagi és időbeli terheit. Azal, hogy nem tart fenn kellő kapacitással idősgondozási intézményeket, holott egy idősödő társadalomban ez a szükséglet teljesen nyilvánvaló, a piacra tereli a családokat, közülük azonban csak az anyagi képességgel bírók tudnak szolgáltatást vásárolni. Az így kialakuló kényszerhelyzetben a családok a maguk keretei között próbálnak megoldást találni. Az ezzel járó időráfordítást, érzelmi és mentális megterhelést, fizikai erőfeszítést az állam ténylegesen nem kompenzálja az alacsony szintű ápolást-gondozást támogató pénzbeli juttatásban.

Az új társadalompolitikai szemlélet alapján az itt taglalt, és itt nem taglalt rejtett költségeket el kellene végre számolni, hogy az egyenlőtlenségek keletkezési folyamata átlátható legyen, és ezeket egyúttal csökkenteni is lehessen.

7. DEFAMILIALIZÁCIÓ

A defamilializáló politika, egy definíciója szerint, „olyan jóléti állami tevékenység (szociálpolitikai programok és szabályozások), amely csökkenti a családtagok gondozási és pénzbeli kötelezettségeit és a családtagok közötti függőségeket” (Lohmann-Zagel, 2017: 10.). Defamilializálás vagy dedomesztikálás például az ingyenes állami gyerekgondozás vagy az időseknek nyújtott ingyenes közgondoskodás. A társadalompolitika fontos, sőt meghatározó iránya ez, különös tekintettel az idősgondozásra, ami jelentékeny beruházást igényel az intézményhálózatba, és az azt működtető tudás létrehozásába, megtartásába, fejlesztésébe.

Meg kell azt is jegyezni, hogy a familializálás sem válhat teljesen marginálissá, amennyiben ennek a jelentése a következő: „olyan szociálpolitikai programok vagy szabályozások, amelyek erősítik a családtagok közötti függést, aktívan csökkentve ennek negatív szociális és gazdasági következményeit” (Uo.: 11.). A magas családi pótlék vagy GYES ilyen jellegű program, és tényleges választási helyzetet teremt a családok számára a gyereknevelés lehetséges stratégiái terén. Ezeket – különösen Magyarországon, ahol ezeknek az ellátásoknak komoly tradícióik vannak – szintén nem lehet és nem is szabad kiiktatni.

Mindezek a könnyítések és a választási lehetőségek valódivá válása – mivel a házi ápolás, gondozás és a gyerekekre fordított erőforrások – elsősorban a nőkre nehezedő kötelezettségek, a nemek egyenlősége, a közöttük fennálló munkamegosztás kiegyenlítése irányában hatna.

8. GONDOSKODÁSI TÁRSADALMI SZERZŐDÉS

A defamilializáló stratégia erősítése olyan szociális közszolgáltatásokat igényel, amelyek elérhetőek és szakmailag felkészültek, a szükséges számú és képzettségű munkaerővel kellően ellátottak, társadalmi feladataik ellátására képesek. Ez megalapozott tervezést igényel, ugyanakkor ezen a ponton lehetőség van egy új munkaerő-piaci szegmens megnyitására és a munkaerő elvándorlásának meggátolására is, amennyiben az e szférában folyósított bérek arányban állnak az adott szolgáltatás társadalmi fontosságával.

A gondozási társadalmi szerződés tulajdonképpen nem jelent mást, mint hogy egy időseddel szembenező társadalom hajlandó megfizetni a saját szülei, nagyszülei nemzedékről való gondoskodást, azért cserébe, hogy ezek az anyagi, fizikai és mentális terhek ne egyenként és kiszámíthatatlanul sújtsák az egyes személyeket és családokat. Ez egyúttal garanciát nyújtana minden leendő idősnek: nem arra kell egy életen át pénzt spórolnia, hogy elkerülje a megalázó helyzetbe sodródást akkor, amikor már majd nem tud magáról a korábbi módon gondoskodni. A gondoskodási társadalmi szerződésnek ki kell terjednie a fogyatékossgal élőkre és a krónikus betegségben szenvedőkre, illetve az ő hozzátartozókra is.

9. KÖRNYEZETI ÉS SZOCIÁLIS SZEMPONTOK EGYEZTETÉSE

A 21. század egyik legfontosabb tényezője a klímaváltozás, és a szociálpolitikusokat jó ideje foglalkoztatja, miként kerülhető el, hogy a jóléti és a környezetvédelmi büdzsé a források felett rivalizáljanak, miközben a két terület számos ponton összeér. A klímaváltozás hatást gyakorol például a lakásépítésre és a lakókörnyezet alakítására, az egészségügyi ellátórendszerrel érő kihívásokra, a migráció révén a szociális jogosultságok átalakítására, továbbá a jólétet döntően befolyásoló fogyasztási szokásokra (Gough és szerzőtársai, 2018: 35.). Ha például a lakáspolitikában a (ma még?) drágább környezetkímélő technológiákat kívánjuk előnyben részesíteni, úgy ezeknek a költségeit be kell építeni a lakástámogatásokba vagy a bérlakás-építési programokba, ami azt jelenti, hogy a pluszköltségek megfizetésében valamilyen módon segíteni kell azokat, akiknek amúgy is alig van forrásuk lakhatásuk biztosítására. Ugyanígy felvetődik a környezetkímélő közösségi közlekedés finanszírozásának fontossága is.

Nem szólva arról, hogy Ian Gough megállapítása szerint „valószínűsíthető, hogy a szegényeket fogják legkegyelmebben és leginkább közvetlenül sújtani a klímaváltozás következményei” (Uo.: 49.), amire tehát a szociális védelem rendszerét is fel kell készíteni. Mindennek abból a szempontból is jelentősége van, hogy a világban a migrációt kikényszerítő tényezők között a természeti katasztrófáknak van vezető szerepe (IMÓ, 2020: 46.) a háborús konfliktusokkal szemben, és ezek egy része (áradások, szélsőséges időjárási jelenségek) összekapcsolható a klímaváltozással.

10. A HATALMI VISZONYOK MEGVÁLTOZTATÁSA

„Az egyenlőtlenségek mérése során nem csupán a gazdagok fogyasztása érdekel bennünket (...), hanem az a hatalom is, amelyre a gazdagság révén szert lehet tenni” (Atkinson, 2017: 50.). Meg az is, tehetjük hozzá, hogyan keletkezik ez a gazdagság és hogyan jön létre a szegénység. Az egyenlőtlenség hatalmi kérdés, hiszen a javak eloszlása és elosztása is hatalmi kérdés. Ha tehát az egyenlőtlenségek mérséklése a cél, akkor a hatalmi helyzetek, a hatalmi intézmények átalakításáról is szó kell essék.

A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a nagy társadalmi átrendeződések nem maguktól, nem ajándékként következnek be, hanem (jó esetben csak) politikai küzdelem, az érdekérvényesítés szervezeteinek kialakulása, a következetes és elszánt érdekartikuláció és az ezzel járó konfliktusok felvállalása révén. Egy demokráciában alapvető elvárás a konfliktusok békés mederben tartása, társadalmosítása és intézményesítése.

Mindebből az következik, hogy az egyenlőtlenségi viszonyok akkor rendezhetőek át, ha a most rosszabb helyzetben lévők és érdekképviselőik hatalmi pozíciókhoz jutnak, résztvevőivé válnak az elosztási döntéseknek. Szükséges továbbá, hogy ez ne csak az elosztási, hanem a jövedelmi és vagyonosodási viszonyokat is befolyásolhassa – ugyanakkor nyilvánvalóan nem lehet szó sem államosításról, sem kisajátításról, sem más diktatórikus, jogfosztó eszközök alkalmazásáról. Arról azonban igen, hogy például olyan társadalmi-gazdasági tanács álljon fel a pártok és az érdekképviselők küldötteiből, amelyeknek akár a konzultáción is túlmenő jogosítványaik vannak egyes szakpolitikai döntéseken kívül a nemzeti vagyon befektetésének és hozamának elosztása ügyében (Atkinson, 2017: 148-150.).

Emellett, a hatalmi viszonyok lehetséges átrendezéséhez kapcsolódik – a Covid-válság tapasztalatainak feldolgozásával együtt – az uniós és a nemzetállami döntési szintek felülvizsgálata, különös tekintettel az európai közösség szociális dimenziójának elmélyítésére.

II./B. BEAVATKOZÁSI TERÜLETEK

A tanulmány záró szakasza a teljesség igénye nélkül, de azért a szükséges elmozdulás spektrumának széles- ségét érzékeltetve jelöl meg különböző beavatkozási területeket, lehetőség szerint a különböző ügyek közötti összefüggést is felvillantva. Ezen keresztül, reményeim szerint, megmutatkozik a társadalmpolitikai szemlélet fontossága, abban az értelemben, hogy csakis a szakpolitikák konzisztenciájából fakadhat a kívánt közpolitikai gyakorlat és a várt össztársadalmi hatás.

Valamennyi itt megjelölt témában a szakpolitikai változtatás irányára teszek vázlatos javaslatot, tudatában annak, hogy a konkrét intézkedések viszonylag hosszú, és min- denképpen nagyon alapos, számos érintett szereplő bevonását igénylő előkészületeket igényelnek – amint arra a policy-közelítés fontossága kapcsán utaltam is az előzőekben. Mégsem érdektelen már a kezdetekkor megvitatni, milyen irányban érdemes egyáltalán keresni a megoldást, mégpedig a jelen kihívásaira akár radikális változtatással felelő, a fent lefektetett alapelveknek megfelelő megoldást.

1. ALAPJÖVEDELEM TÍPUSÚ MEGOLDÁSOK BEVEZETÉSE

A Covid-válság egyértelmű tanulsága, hogy az alapjövedelem, illetve a garantált minimum jellegű ellátások alkalmazását ismételten meg kell vizsgálni, figyelemmel a krízis közepette bekövetkező hirtelen és tömeges jövedelemvesztés mellett a munka fogalmának, jellegének hosszabb távú átalakulására is. A lényeg a társadalmi tagság általános elismerése, egyidejűleg a minimális jövedelembiztonság megteremtése, ami az egész társadalomra nézve gazdasági előnyökkel jár.

A magyar esetben viszonylag egyszerűen a gyerekek alapjövedelemszerű ellátásává alakítható az univerzális családi pótlék, ha annak összegét – összhangban több ellenzéki párt 2018-as programjával – jelentősen megemelnék, akár megdupláznák (Lakner, 2018).

A szintén már létező öregségi nyugdíjminimum ugyancsak alapnyugdíjjá alakítható. Erről egyébként egyszer már parlamenti döntés született, hiszen a nyugdíjreform elvi alapjait meghatározó 1991-es országgyűlési határozat az állampolgári alapnyugdíjat jelölte meg első nyugdíjpillérként, de ettől az iránytól később eltértek a különböző összetételű kormányok.

A munkaképes korúak alap-, illetve minimumjövedelmét illetően felmerülhet Atkinson javaslata a részvételi jövedelemről. Ennek eltérését a feltétel nélküli alapjövedelemtől a következőképpen fogalmazta meg: „>részvétel< alatt széles értelemben vett társadalmi hozzájárulást értek; a munkaképes korúak esetében ilyen lehet a teljes vagy részmunkaidőben végzett alkalmazotti munka vagy önfoglalkoztatás, tanulás, képzés vagy aktív munkakeresés, csecsemő vagy kisgyermek, illetve önmagukról gondoskodni képtelen idősök otthoni gondozása, elismert szervezet keretei közötti önkéntes munkavégzés” (Atkinson, 2017: 240.). Ez ugyan szűkítő értelmezés a feltétel nélküli alapjövedelemhez képest, mégis igen tág kategória. Azon kívül pedig, különös módon, talán éppen abban állna az edukatív szerepe, hogy expliciten tartalmazza a gondozói és az önkéntes munkák elismerésének fontosságát.

Felmerülhet az is, hogy a részvételi jövedelem mellett legyen egy igazán „basic” ellátás is, összhangban a „Hatok” egykori, garantált minimumra tett kételemű javaslatával: az akkori viszonyokra részletesen kidolgozott elképzelés szerint a garantált minimum alapösszege minden rászorulóknak normatív alapon járna, míg a második szint képességjavító együttműködésben való részvétel (oktatás, képzés, foglalkoztatást segítő szolgáltatás) esetén lett volna igénybe vehető (Darvas-Farkas-Györi-Kósa-Mózer-Zolnay, 2013: 20-42.).

Akár egyelemű, akár kételemű megoldás, akár garantált minimum, akár alapjövedelem, akár ezek kombinációja lenne a konkrét intézkedés, annak bevezetésével párhuzamosan számos létező ellátás szükségtelenné válik, ily módon az újfajta társadalmi jövedelem finanszírozása részben a források átcsoportosításával lenne kivitelezhető.

2. AZ ADÓRENDSZER PROGRESSZÍV ÁTALAKÍTÁSA

Ennél a pontnál csak néhány elemet hangsúlyoznék: progresszív jövedelemadó, vagyoadó, környezetterhelési adók. A személyi jövedelemadónál hangsúlyozni kell, hogy mivel – mint arra a tanulmány kezdetén is utaltam – a szakirodalom feltárta, hogy a legmagasabb jövedelmek elszabadulása és a vagyoni egyenlőtlenségek növekedése kölcsönhatásban van egymással, a progresszivitásnak radikálisnak kell lennie, messze túllépve a baloldali és liberális ellenzéki pártok 2018-ban tett javaslatainak mértékén (Lakner, 2018: 17-18.).

A vagyoadó elgondolása többször felmerült Magyarországon is a rendszerváltás óta, minden esetben súlyos vitákat kiváltva, összességében kudarcba fúlva. A koronavírus-járvány közepette a szolidaritási adó címszó alatt felvetődő elképzelés még egyes liberális személyiségek körében is minden korábbinál elfogadottabbnak látszik, és társadalmi

elfogadottságát talán növeli az a kibontakozó elvárás, hogy az elmúlt évek gazdasági nyertesei a krízis idején másoknál nagyobb mértékben járuljanak hozzá a kilábaláshoz (Győrffy-Lantos, 2020). Ebből kiindulva a baloldal most a siker sokkal nagyobb esélyével szállhat sorompóba egy igazságos és jól for- mulázott vagyonadó bevezetéséért.

A környezetterhelési adók felvetése egyrészt a rejtett költségek megfizetésének elvéből következik, másrészt abból, hogy a környezeti és szociális szempontok egyeztetéséhez hozzátartozik: e területek ne legyenek egy- más költségvetési riválisai. A cél az, hogy a szociális problémák a környezeti szempontok figyelembe vételével együtt legyenek orvosolhatók.

3. A DOLGOZÓI SZEGÉNYSÉG LEKÜZDÉSE

Habár Magyarországon a 2010-es években markánsan emelkedett a foglalkoztatás (Bakó-Lakatos, 2019: 18.), az alacsony bérek, és az alacsony bérből élők számára kedvezőtlen adórendszer következtében a dolgozói szegénység aránya magas maradt (Európai Bizottság, 2020: 35.). Ennek következtében a Covid-válság idején az éppen csak rendbe hozott dolgozói egzisztenciák súlyos veszélybe kerültek vagy összeomlottak. A járvány és a válság tapasztalata, hogy az ilyen helyzetek kialakulását meg kell akadályozni a jövőben.

Különösen a járvány után indokolhatónak látszik több ágazatban is a béremelés, elsősorban azokon a területeken, ahol az országot a válságos időkben is működésben tartó, mégis rosszul fizetett munkavállalók dolgoznak. Ezen a ponton az európai minimálbérről folytatott vitának is lehet relevanciája. A bérek általános emelkedésével talán a munkavállalói elvándorlás lassítása is elérhető. A béremelés mellett fontos az adórendszer átalakítása: a progresszív rendszerben a legalacsonyabb keresetek adóterhe néhány százalékos vagy nulla lehet, az adókedvezményeket pedig vagy ki kell vezetni (például a családi pótlék emelésével párhuzamosan), vagy radikálisan át kell alakítani az alacsonyabb keresetűek javára.

Lényeges továbbá a munkavállalói jogok törvényi megerősítése, az érdekképviseltek intézményi részvételének biztosítása a dolgozókat érintő döntések széles spektrumában.

4. VAGYONJUTTATÁS

A már többször idézett Anthony B. Atkinson egyik egyenlőtlenség-csökkentő javaslata a „minimumörökség” bevezetése volt: „a nagykorúság elérésekor mindenki részesüljön tőkejuttatásban (minimumörökségben)” (Atkinson, 2017: 189.). Krémer Balázs az Atkinson nagyszabású művében kifejtett elképzelést a következő- képpen interpretálta: „némiképp a hazai >>bébi-kötvény<< elképzeléseihez hasonlóan, bár annak összegénél jelentősebb mértékben, érdemi vagyongazdálkodás lehetőségét felkínálva fontosnak tartja a nagykorúvá váló állampolgárok vagyonnal való >>kistafírozását<< is. Mindez nem annyira gesztusgyakorlás a részéről, hanem inkább a megváltozott gazdasági szerkezethez igazodó, újféle kollektív gazdasági egyensúlyok képzésének és létrehozásának politikai megjelenítése: ha a gazdaság a vállalati társulások-társaságok helyett olyannyira a részvénytulajdonosok gazdasága lett, akkor értékpapírokban, részvényekben és vagyonokban is meg kell tudni teremteni a gazdasági monopóliumok és oligarchák társadalmi ellensúlyait” (Krémer, 2018: 107.).

Ettől kezdve pedig, amellett, hogy a vagyonjuttatás az életkezdési nehézségek részleges megoldását jelentheti, bevezetése a hatalmi egyensúlyok társadalmi átrendezéséhez is hozzájárulna. Atkinson szerint a finanszírozást a tőkejövedelem-adóból vagy a megemelt örökösödési adóból lehetne finanszírozni (Atkinson, 2017: 190.).

5. ORSZÁGALAP LÉTREHOZÁSA, TÁRSADALMI-GAZDASÁGI TANÁCS FELÁLLÍTÁSA

Szintén Atkinson elképzelése az országalap létrehozása: „Az államnak növelnie kellene a nettó vagyonát oly módon, hogy vállalati részvényekbe és ingatlanokba hajt végre befektetéseket” (Atkinson, 2017: 195.). A szerző nem államosítást követel, de azért „nem egy teljesen passzív befektetési szervezet” (Uo.: 197.) jönne létre. Célja a klímavédelmi, infrastrukturális, lakhatási, vagy bármely más, az itt taglalt trendekhez kötődő szakpolitikák és beruházások átlátható finanszírozása és nyomon követése.

Ennek afféle felügyelő bizottságaként működhetne egy olyan társadalmi-gazdasági tanács (vagy az általa kiküldött felügyelő testület), amire Atkinson szintén javaslatot tesz. Magyarországon ez tulajdonképpen az országos érdekegyeztető tanács jogosultságainak helyreállítását, egyben e jogok és a résztvevők körének kibővítését jelentené. Az ily módon újjászervezett tanácsnak meghatározott kérdésekre, így például az országalap vagyonának és a minimumörökség-számlákon lévő pénzek befektetésére, valamint a hozamok felhasználására is befolyása lenne.

A társadalmi-gazdasági tanács ezen kívül a minimálbér mellett a stratégiai közszolgáltatások álláshelyeinek bővítésébe, szűkítésébe is beleszólási jogot kapna. A gyakorlatban mindez azt jelent, hogy ezek a stratégiai ügyek egy afféle „második kamara” szűrőjén is keresztülmennének, a minél szélesebb és tartósabb társadalmi egyetértés elérése remé-

nyében. Nem kétséges, hogy egy ilyen megoldásnak alkotmányjogi vonzatai is vannak, amelyekkel a megnyugtató megoldás reményében foglalkozni kell.

6. OKTATÁSI KÖZMEGEGYEZÉS LÉTREHOZÁSA

Az elmúlt évtizedekben könyvtárnyi irodalom született arról, hogyan tartja fenn, sőt növeli a hazai közoktatás azokat az egyenlőtlenségeket, amelyeknek a leküzdése éppen az egyik funkciója lenne. Ez a tendencia az elmúlt évtizedben drámai mértékben fokozódott is.

Valójában a legpontosabban úgy fogalmazhatnánk: az oktatásnak olyan átalakításra van szüksége, amely az oktatási rendszert képessé teszi mindarra, amihez ma csak kerülő úton juthatnak hozzá a gyerekek és a szülők. A kreativitást előtérbe helyező pedagógiai megoldások, a minőségi nyelvoktatás, a digitális írástudás és a szövegértés fejlesztése, a kombinatív és feladatmegoldó képességek előtérbe helyezése, a személyre szabott oktatási megoldások alkalmazása, a különleges nevelési igényű gyerekek oktatásához szükséges módszerek és asszisztencia rendszerszintű hozzáférhetősége, a hátrányos helyzetű gyerekek integrált felzárkóztatása, az iskolát megelőző integrációs programok működtetése, és még sorolhatnánk, mi minden jöhet szóba ezen a téren.

Mindehhez a tanárok és az intézmények autonómiája, a bérek emelése, a gyerek-tanár-szülő viszony új alapokra helyezése, a tudásról alkotott fogalmaink átértékelése, a tanárképzés gyökeres átalakítása, a szegregációs mechanizmusok következetes felszámolása szükséges.

Megfontolandó lenne egy olyan közmegegyezés létrehozása, amely oktatási ráfordítások meghatározott szintre emelését és évenkénti arányos növelését tartalmazza, még recesszió esetén is. Ez kivonná az oktatás egyenlőtlenség-csökkentő stratégiai céljainak megvalósítását az esetleges megszorítások hatálya alól, arra való tekintettel, hogy a jövőbeni gazdasági teljesítményt meghatározó kulcsterületről van szó.

7. A NYUGDÍJAK IGAZSÁGOSSÁGA

A nyugdíjrendszer további fenntarthatósága érdekében – mérvadó számítások szerint – a 2020-as években komoly lépéseket kell tenni, amelyek között az újabb korhatáremelés és a jelenlegi foglalkoztatási szint növelése mellett a leggyakrabban különféle piaci-befektetési megközelítések jöhetnek szóba, az egyéni és közösségi nyugdíjalapok hozamnövelése érdekében. Ugyanakkor a magyar nyugdíjrendszerben az elmúlt években újra növekedtek az egyenlőtlenségek (Európai Bizottság, 2020: 28.).

Mindebből adódóan indokolt lehet a nyugdíjszámítási szabályok felülvizsgálata, továbbá egy újabb nyugdíjkorrekciós program elindítása. Létfontosságú a rokkantnyugdíjasok helyzetének megnyugtató rendezése, s talán erre is választ adhat az alapnyugdíj/időskori alapjövedelem bevezetése.

Más összefüggésben a nyugdíjrendszerrel foglalkozó közgazdászok egy csoportja néhány évvel ezelőtt a következő gondolatokkal egészítette ki számításait: „Alacsonyabb reál-

bér-növekedés feltételezése esetén 2022-től jelez előre negatív egyenleget modellünk, hasonló a kép, ha a foglalkoztatás javulásának üteme lassúbb lenne, mint alapesetben, ekkor 2023-tól számíthatunk egyre növekvő mértékű deficitre. Magasabb reálbér-növekedési ütem esetén a negatív egyenleg megjelenése egészen 2034-ig eltolódik, a foglalkoztatás gyorsabb javulása esetén az első deficit év 2033-ra jelezhető” (Bajkó-Maknics-Tóth-Vékás, 2015: 1253-1254.). Eszerint tehát a foglalkoztatási ráta, a bérszínvonal, és ezek nyomán a járulékbévetel mértéke meghatározó szerepet játszik a nyugdíjrendszer fenntarthatóságában.

8. EGÉSZSÉGÜGYI KÖZMEGEGYZÉS

Az egészségügy alapvető problémái szinte kódolják a szükséges megoldásokat. Legelsősorban arra lenne szükség, hogy a GDP-arányos egészségügyi ráfordítások az európai se-reghajtók közé sorolható pozícióból elmozduljanak, valamint növekedjen a közfinanszírozás aránya, a közfelelősség ereje. Az is világosan látszik, hogy markáns béremelés nélkül sem a közegészségügy, sem maga az ország nem tudja a szükséges mértékben megtartani orvosait és ápolóit, ami további súlyos és egyenlőtlenül eloszló ellátási hiányokhoz vezet.

Habár az elmúlt évtizedek elbukott egészségügyi átalakításainak története külön könyvet töltené meg, az ellátórendszer drámai egyenlőtlenégei, amelyek jövedelmi és lakóhelyi szegmensben egyaránt érvényesülnek, és elvesztett életévekben mérhetők, sürgős és tartós hatású beavatkozást igényelnek. E nélkül bármilyen gazdasági vagy demográfiai elgondolás teljesen alaptalan a következő évtizedekre nézve, mert nem áll hozzá rendelkezésre a szükséges emberi erőforrás.

9. ÚJ ALAPOKRA HELYEZETT ÁPOLÁSI ÉS GONDOZÁSI SZOLGÁLTATÁSOK

Első körben az ápolási díj minimálbérhez kötése és minden ellátotti csoport esetében a minimálbér szintjére emelése (tehát a gyerekek és más hozzátartozók megkülönböztetésének megszüntetése), vagyis az érintettek régi követelésének elfogadása volna célszerű. Hosszabb távú – defamilializáló – megoldás lenne a társadalombiztosításba integrált ápolásbiztosítás létrehozása, amely az ápolási és gondozási közszolgáltatások fenntartójaként és finanszírozójaként működhetne, a korábban taglalt gondoskodási társadalmi szerződés alapján.

Ennek kiépítésével párhuzamosan megfontolandó a „Hatok” koncepciója, amely az ápolási és gondozási szükséglettel rendelkezőknek a számukra megfelelő szolgáltatás vásárlására alkalmas rendelvényt juttatna (Darvas-Farkas-Györi-Kósa-Mózer-Zolnay, 2013: 76-80.).

10. NEMEK ÉS NEMI SZEREPEK EGYENLŐSÉGE

E tanulmány elképzelése szerint minden defamilializáló javaslat a nők terheinek csökkentését szolgálja, és a választási lehetőségeik körét szélesíti, miközben figyelemmel van arra, hogy mindezek nem kizárólag identitás- politikai, hanem osztálypolitikai kérdések is. Ebből a szempontból is lehet értelmezni például a vagyonszétválást, amely az első lakáshoz jutás sokak számára drámai nehézségeit is mérsékelné, anélkül, hogy a segítséget a családalapításhoz mint életmód- elváráshoz kötné.

Ezen a ponton csak egy konkrétumot említenék, ez a nők átmeneti távozása a munkaerő-piacról a gyerekeknevelés időszakában. Miközben ez a munkapiaci esélyeik romlásához vezet, Gregor Anikó és Kováts Eszter arra hívják fel a figyelmet, hogy azoknak a nőknek, akiknek a munkahelyen megélt hátrányok állandó negatív élményt jelentenek, az eltávolodás ettől a környezettől inkább fellelegzést jelent: „a legkiszákmányoltabbaknak a GYED/ GYES időszaka akár időleges felszabadulás is lehet a kiszolgáltatottság alól” (Gregor-Kováts, 2018: 128.). Ebből adódóan azt javasolják, hogy elsősorban „a munkakörülmények javításán és az intézményes gyerek-, idős- és tartósbeteg-gondozás volumenének és színvonalának növelésén és a tíz éve változatlan és eleve alacsony összegű GYES és a családi pótlék összegének emelésén kellene munkálkodni” (Uo.).

11. AZ ELSŐ LAKÁSHOZ JUTÁS SEGÍTÉSE ÉS A REZSISZEGÉNYSÉG FELSZÁMOLÁSA

A jelenlegi rezsimszámára a lakáspolitikai prioritás, ennek visszatükrözéseként a jelenlegi gyakorlat kritikája, a bevezetett intézkedések súlyosan igazságtalan társadalmi hatásmechanizmusa az egyik leginkább feltárt társadalompolitikai területnek számít.

A kormánytól eltérő számos lehetséges cél közül az első lakáshoz jutás megkönnyítését, a bérlakás-állomány radikális felfuttatását és a rezsizszegénység csökkentését emelem ki. Az első lakáshoz jutás – életmód-minta teljesítése nélküli – segítségét indokolja, hogy ez ma nagyrészt csak segítséggel elérhető: 2005 és 2015 között

„családi támogatást a 35 év alatti lakásvásárlók 40,2%-a vett igénybe”, ugyanakkor „2015-ben lakáscélú megta- karítása az összes háztartás 12%-ának, mintegy 480 ezer háztar- tásnak volt csak” (Habitat for Humanity, 2019: 37. és 39.). Mindez tehát döntően vagyoni kérdéssé teszi az egyik legalapvetőbb szükséglethez való hozzájutást.

A minimumörökség bevezetése mellett a bérlakás-állomány jelentős növelése – akár a meglévő lakásállomány közösségi gazdálkodásba vonása, akár az új bérlakások építése révén – alapvetően szükségesnek látszik. Egy ilyen lakáspolitikai irányváltás az egyenlőt- lenségeket drámaian növelő CSOK megszüntetéséből és a támo- gatási rendszer igaz- ságosabbá tételéből nagyrészt alighanem finanszírozható, bár ez természetesen beható számításokat igényel.

A rezsizségénység problémája azért is lényeges, mert ez a mai napig a kilakoltatások fő oka, emellett pedig rámutat az előző évtized rezsicsökkentési kampányának politikai kom- munikációs jellegére, hiszen az éppen a legszegényebbeket nem érte el, nem is célozta meg. Ennek megoldását részben egy tényleges rezsicsökken- tés vagy rezsitámogatás nyújthatja, részben pedig az alapjövedelem típusú ellátások. Másképp fogalmazva, a ga- rantált minimum vagy valamilyen alapjövedelem társadalmi kalkulációjában a rezsiköltsé- geknek jelentős súllyal kell latba esniük.

12. AZ ÖKOLÓGIAI KOCKÁZATOK TÁRSADALMI HATÁSAINAK KEZELÉSE

Ezen a ponton a legfontosabb a környezeti és a szociális szempontok egymásra hatásá- nak megértése. A lak- hatási válságot környezetbarát és energiatakarékos megoldásokkal lehet hosszabb távon úgy kiváltani, hogy ennek nyomán a társadalmi költségek minden téren csökkenjenek. Az egészségügyi rendszert fel kell készí- teni a környezeti hatásokból adódó betegségek számának növekedésére, ugyanakkor az oktatási rendszerben a kör- nyezettudatosságnak és az ezzel kapcsolatos problémamegoldással való szembesülésnek meghatározó irányná kell válnia.

Az adórendszer kapcsán már említett környezetterhelési adók a társadalom vagyoni és jö- vedelem-eloszlását is átalakítanák, a társadalmi és környezeti fenntarthatóság érdekében.

13. A MENEKÜLTEK SZOCIÁLIS VÉDELME

Hiába állította a kormány Magyarországon – és persze más országban is láthatók hasonló folyamatok – a politikai polarizáció középpontjába a menekültügyet, a környezeti és politi- kai okokból várható újabb migrációs hullámok nehezen látszanak elkerülhetőnek. Ezeknek pedig lehetnek közvetlen és közvetett hatásuk Közép-Európában is.

A legfontosabb mindennek kapcsán, hogy a menekültügyi politikai döntéseket és a konk- rétt menekültügyi esetek hatósági megítélését ne a félelem- és hisztériakeltés határozza meg. Ez tenné lehetővé a bevándorlási, menekültügyi, idegenrendészeti hatóságok újbóli, rendeltetésszerű működtetését Magyarországon.

Abból kiindulva, hogy ez bekövetkezhet, és hogy egyúttal a menekültkérdés tartósságára be kell rendezkednie Magyarországnak is, felvetődik az ide érkező menekültek szociális védelmének ügye. Ehhez mindenekelőtt a nemzetközi egyezményeket sértő jogi és eljárási környezetet kell felszámolni, hogy egyáltalán gyakorolhatóvá váljanak az alapvető emberi jogok ezen a téren. Ezen túlmenően a menekültügyi rendszernek szoros kapcsolatot kell ápolnia a különböző szociális szakmákkal, például azért, mert az ide érkező menekültek közül sokan kínzások áldozatai voltak hazájukban, aminek az érzelmi feldolgozása pszichoszociális szakmai munkát igényel. Emellett a menekültek gyakran a szó pénzügyi, vagyoni értelmében is földönfutóvá válnak, ami a pénzbeli segítségüket teszi szükségesé, a letelepedési szándék pedig már a kezdetektől szociális integrációs együttműködést igényel (Helsinki Bizottság, 2017).

14. JOGÁLLAMI TÁRSADALOMPOLITIKA

Az itt taglalt társadalmpolitikai megközelítés nem paternalista ajándékszemléleten, nem stigmatizáló érdekmességvizsgálatokon, nem a piaci fizetőképességen, hanem a közfelelősségen, az intézményi szolidaritáson és az állampolgárok szociális jogain alapul. Ezekből a társadalmi tagságból és a társadalmi részvételből fakadó, normatív – tehát nem önkényes döntéseken alapuló – ellátási és szolgáltatási formák következnek.

Egy ilyen társadalmpolitika tágabb környezetét kizárólag egy olyan politikai rendszer teremtheti meg, amelyben a jogállami normák maguktól értetődően érvényre jutnak. De megfordítva is igaz: a demokrácia helyreállítása, sőt, a korábbinál jobb demokrácia létrehozása akkor lesz csak vonzó cél, ha egy igazságos, a társadalom valamennyi tagja számára esélyt, perspektívát kínáló jövőképpel társítható.

IRODALOM

- Atkinson, Anthony B. (2017): Egyenlőtlenég. Mit kellene tennünk? Budapest, Kossuth Kiadó.
- Bajkó Attila – Maknics Anita – Tóth Krisztián – Vékás Péter (2015): A magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságáról. Közgazdasági Szemle, 2015. december. 1229-1257. o.
- Bakó Tamás – Lakatos Judit (2019): A magyarországi munkapiac 2018-ban. In: Fazekas Károly – Csillag Márton – Hermann Zoltán – Scharle Ágota (szerk.): Munkaerőpiaci Tükör 2018. Budapest, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. 15-31. o.
- Bohle, Dorothee – Greskovits Béla (2008): Az állam, nemzetköziesedés és a kapitalizmus és a kapitalizmus változatai Kelet-Európában. Fordulat, 1. sz., 2008. tél. 8-36. o.
- Castel, Robert (1998): A szociális kérdés alakváltozásai. Budapest, Max Weber Alapítvány – Wesley Zsuzsa Alapítvány – Kávé Kiadó.
- Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Győri Péter – Kósa Eszter – Mózer Péter – Zolnay János (2013): A szociálpolitika egyes területeire vonatkozó szakpolitikai javaslatok. Esély, 2013, 6. sz.
- Éber Márk Áron – Gagy Ágnes – Gerőcs Tamás – Jelinek Csaba (2019): 2008-2018: Válság és hegemonia Magyarországon. Fordulat, 2. (26.) sz. 28-75. o. http://fordulat.net/pdf/26/FORDULAT26_EBER_GAGYI_GEROCS_JELINEK_2008_2018_VALSAG_ES_HEGEMONIA_MAGYARORSZAGON.pdf
- Európai Bizottság (2020): 2020. évi országjelentés – Magyarország. Brüsszel, 2020. február 26. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european_semester_country-report-hungary_hu.pdf
- Gough, Ian – Meadowcroft, James – Dryzek, John – Gerhards, Jürgen – Lenfeld, Holger – Markandya, Amil – Oritz, Ramon (2018): Éghajlatváltozás és szociálpolitika. A Journal of European Social Policy szimpóziuma. Esély, 2018, 4. sz. 28-65.o.
- Gregor Anikó – Kováts Eszter (2018): Nőügyek 2018. Társadalmi problémák és megoldási stratégiák. Friedrich Ebert Stiftung Budapest.
- Grusky, David B. – MacLean, Alair (2016): A nagy egyenlőtlenégek társadalmilag káros következményei. Esély, 2016, 2. sz. 3-28. o.
- Győrffy Dóra – Lantos Gabriella (2020): Mi kell ahhoz az egészségügyben és a gazdaságban, hogy a legkevesebb veszteséggel éljük túl a járványt? 24.hu, 2020. április 27. https://24.hu/belfold/2020/04/27/koronavirus-jarvany-egeszsegugy-gazdasag-munka-gyorffy-dora-lantos-gabriella/?fbclid=IwAR390-cUU1zYT_0el3aZo8JAccFP0hgh_bGPK_l-Mr-PCknBhtWjI0iZE2Rk
- Habitat for Humanity Magyarország (2019): Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2019. Budapest, Habitat for Humanity Magyarország. https://habitat.hu/sites/lakhatasi-jelentes/wp-content/uploads/sites/5/2019/11/hfh_lakhatasi_jelentes_2019.pdf
- Magyar Helsinki Bizottság (2017): A menekültvédelem jövője Magyarországon – javaslatok egy emberséges, fenntartható és hatékony menekültügyi rendszerre. <https://www.helsinki.hu/a-menekultvedelem-jovoje/>. Budapest, Magyar Helsinki Bizottság.
- IOM (2019): World Migration Report 2020. Chapter 2: Migration and Migrants: A Global Overview. https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020_en_ch_2.pdf. Genf, International Organization of Migration.
- Johnson, Norman (1996): A konzervatív szociálpolitika céljai. In: Bujalos István – Nyilas Mihály (szerk.): Az új jobboldal és a jóléti állam. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület – ELTE Szociológiai Intézet. 283-312. o.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt (2017): Hitek és tévhitek a népességcsökkenés megállításáról. Demográfiai kihívások és kezelési lehetőségeik. Index, 2017. május 29. https://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2017/05/29/hegymenet_demografia_osiris_speder_zsolt_kapitany_balazs/

- Kováts Eszter – Pető Andrea (2017): A gender mint szimbolikus kötőanyag: Miért lett hirtelen olyan fontos a társadalmi nem? MÉRCE, 2017. március 6. https://kettosmerce.blog.hu/2017/03/06/a_gender_mint_szimbolikus_kotoanyag_miert lett_hirtelen_olyan_fontos_a_tarsadalmi_nem
- Krémer Balázs (2018): Egy javaslat a globális egyenlőtlenségek csökkentésére. *Esély*, 2018, 1. sz. 102-108. o.
- Lakner Zoltán (2018): Az innováció kényszere. A demokratikus ellenzéki pártok szociálpolitikai programja 2018-ban. *Esély*, 2018, 2. sz. 3-28. o.
- Levitsky, Steven – Zibblatt, Daniel (2018): A demokráciák halála. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Lohmann, Henning – Zagel, Hannah (2017): Összehasonlító családpolitika: a familizálás és defamilizálás fogalma és mérése. *Esély*, 2017, 5. sz. 3-30. o.
- Magyar Nemzeti Bank (2019): Versenyképességi program 330 pontban. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/versenykepességi-program.pdf>
- Molnár György (2019): Fiatalok a közfoglalkoztatásban, különös tekintettel a középiskolai lemorzsolódókra. In: Fazekas Károly – Csillag Márton – Hermann Zoltán – Scharle Ágota (szerk.): Munkaerőpiaci Tükör 2018. Budapest, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. 114-119. o.
- Mudde, Cas (2016): Europe's Populist Surge. A Long Time in the Making. *Foreign Affairs* (Council on Foreign Relations) 95 (6). 25-30. o.
- OECD/European Observatory on Health Systems and Policies (2019): Magyarország: Egészségügyi országprofil 2019. OECD Publishing, Párizs/ European Observatory on Health Systems and Policies, Brüsszel.
- Orosz Éva – Kollányi Zsófia (2016): Egészségi állapot, egészség-egyenlőtlenségek nemzetközi összehasonlításban. In: Kolosi Tamás
- Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport 2016. Budapest, Tárki. 334-357. o. <http://old.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/16orosz.pdf>
- Piachaud, David (2015): The Future of Social Policy – Changing the Paradigm. *Asia&the Pacific Policy Studies*, vol. 2, no. 1, 1-7. o.
- Piketty, Thomas (2015): A tőke a 21. században. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Policy Solutions (2020): Orbán 10 – Az elmúlt évtized a magyar társadalom szemével. Budapest, Friedrich Ebert Stiftung – Policy Solutions.
- Pollitt, Christopher – Bouckaert, Geert (2011): Public Management Reform. A Comparative Analysis. *New Public Management, Governance and Neo-Weberian State*. Oxford University Press.
- Schabert, Tilo (2013): A politika méltóságáról és jelentőségéről. Budapest, Századvég.
- Simonyi Ágnes (2012): Aktiválás – foglalkoztatás- és szociálpolitikák eszközeinek és intézményeinek összehangolása a fejlett országokban. *Esély*, 2012, 2. sz. 66-99. o.
- Standing, Guy (2012): Prekariátus: lakosokból állampolgárok. *Fordulat*, 19. sz., 2012/3. 28-51. o.
- Stiglitz, Joseph E. (2003): A globalizáció visszasságai. Budapest, Napvilág.
- Szakra Dorottya (2020): Demokrácia és szociális jogok – avagy mit várhatunk az illiberális jóléti államtól? *Fundamentum* (megjelenés alatt).

